

Voorwoord

Hoe zorg je ervoor dat je je hoofd onafhankelijk houdt, als de propaganda overal is? Hoe weeg je af of je je ondanks je angst toch zal uitspreken? Hoe houd je, als het internet is uitgeschakeld, het nieuws in de gaten, en bepaal je wat je wel en niet kunt geloven? Hoelang blijf je in het land waarvan je houdt, als je weet dat je er niet veilig bent en er zich een kans voordoet om te vertrekken? Voor de meeste Nederlanders zijn dit abstracte vragen, leuk om over na te denken, wellicht met een biertje erbij. Voor dichteres Julia Cimaŋiejeva (1982) uit Belarus was het de realiteit, toen in augustus 2020 na vervalste verkiezingen een opstand uitbrak in haar land.

Door te schrijven probeerde ze grip te krijgen op wat haar overkwam. Ze hield een dagboek bij, en daardoor kunnen wij nu met haar meedenken en meevoelen hoe ze overweldigd werd door de gebeurtenissen. Normaal gesproken schrijft Cimaŋiejeva in het Belarussisch. Nu lukte dat haar niet. Het was te intiem, te dichtbij. In het Belarussisch zou ze breken. Door in het Engels te schrijven kon ze in elk geval enige afstand nemen, en lukte het haar wel om woorden te vinden voor haar ontluistering.

Julia Cimafiejeva is een vertaalster en dichteres; ze publiceerde meerdere bundels. Ze is geen journalist, geen romancier. Met dit dagboek begeeft ze zich op nieuw terrein, niet alleen in haar leven, maar ook hoe ze erover vertelt. Veel passages zijn gericht aan haar echtgenoot Alhierd Bacharevič, schrijver van een aantal omvangrijke romans.

Haar dagboek is een document van het moment, geen bespiegeling achteraf. Dus word je als lezer meegezogen in de onzekerheid, de woede, de vertwijfeling. Je krijgt geen journalistiek verslag van de opstand: Cimafiejeva schrijft en beleeft met de blik van de dichteres die ze is. Daarmee biedt ze haar internationale lezers veel meer dan alleen een verslag van de gebeurtenissen. Ze raakt aan fundamentele vragen. Wat zou jij doen? Wat is moed? Wat is verstandig? Wie kun je vertrouwen?

* * *

Voor de meeste Nederlanders gingen er tot 2020 jaren voorbij zonder dat ze aan Belarus dachten. Áls ze al aan het land dachten, dachten ze aan een grijze voormalige Sovjetrepubliek waar de tijd leek stil te staan, met een besnorde dictator. ‘Belarus is a lot like that carton of spoiled milk at the back of the fridge – everyone knows it’s bad, but they want to smell it for themselves’, stond in de *Lonely Planet* die in mijn tas zat toen ik in 1999 voor het eerst in Minsk kwam. Dat zet wel de toon.

Al sinds 1994 is Aliaksandr Loekasjenka (in de rest van dit boek tref je een andere spelling, daarover later meer) aan de macht. De eerste keer werd deze voormalige voorzitter van een collectieve boerderij daadwerkelijk gekozen. Hij had zich hard gemaakt om de corruptie te bestrijden van de regering die het land sinds het uiteenvallen van de Sovjet-Unie bestuurde. Bovendien verzette hij zich tegen de snelle hervormingen die diezelfde regering wilde doorvoeren.

Dat was meteen de laatste keer dat er eerlijke verkiezingen in Belarus plaatsvonden. Met referenda regelde hij dat de president veel meer macht kreeg. Politieke tegenstanders verdwenen – letterlijk – we weten inmiddels dat ze vermoord zijn, maar tot een berechting van de daders is het nooit gekomen. Andere dissidenten verdwenen achter tralies.

De geheime dienst KGB is nooit van naam veranderd en bleef alomtegenwoordig. Op elke school, in elke fabriek was er een kantoortje waar de KGB-officier van dienst openlijk zijn gezag liet merken. Had je kritiek geuit op de regering? Ging je met de verkeerde mensen om? Dan kon je een uitnodiging op dat kantoortje verwachten. Nee, je hoefde niet meteen de gevangenis in, meestal, dat niet. De man in kwestie liet je wél weten dat als je gedrag voortduurde, je diploma in gevaar kwam of je moeder kon worden ontslagen. Dat is niet bij wijze van spreken – je moeder werd echt ontslagen als je doorging met wat je deed.

In deze context is het dus niet zo vreemd dat er jaren nauwelijks protesten waren. Ja, na de zoveelste

vervalste presidentsverkiezingen gingen mensen met tienduizenden de straat op, ja, met massadetenties en martelingen tot gevolg, maar tot een echte opstand kwam het nooit. De prijs was simpelweg te hoog en de kans op succes te klein.

Voor revolutie heb je zowel hoop als wanhoop nodig. Hoop, omdat je niet de risico's neemt die bij je uitspreken horen als je bij voorbaat weet dat het kansloos is. En wanhoop, omdat je zulke risico's alleen neemt als je niets te verliezen hebt. In 2020 werden beide brandstoffen samengebracht en kwam het tot een explosie.

In de bijna drie decennia van Loekasjenka's regime waren mensen er best van doordrongen dat ze in een dictatuur leefden. Maar, dachten ze, wat doe je eraan? Zolang ze hun mond hielden, waren ze zelf relatief veilig, was de gedachte. De coronapandemie bracht daar verandering in. Waar de hele wereld allerlei maatregelen trof, bleef dictator Loekasjenka laconiek. 'Zien jullie het virus?' vroeg hij laconiek na een potje ijshockey. Als mensen gewoon wodka dronken en naar de sauna gingen, dan kwam het allemaal wel goed, vond hij. De staat deed niks om de burgers te beschermen. In plaats daarvan kwamen mensen zelf in actie. Uit data van telefoonmaatschappijen blijkt dat er veel minder verplaatsingen waren dan gebruikelijk. Hoewel er geen lockdown was opgelegd, bleven mensen dus toch thuis. Daar organiseerden ze crowdfunding, bijvoorbeeld om medisch personeel van beschermende materialen te voorzien. Eén ding was duidelijk: ook mensen die al

die jaren uit voorzorg hadden gezwegen voelden zich niet langer veilig. De wanhoop trad aan.

Tegelijkertijd gebeurde er iets nieuws. De oppositie in Belarus was al decennia onveranderd. Dappere mensen die vanuit hun eigen gezichtspunt de dictatuur bestreden. Doordat er nauwelijks vrije media waren, was het voor hen lastig om het publiek te bereiken – laat staan om het te enthousiasmeren of om het ervan te overtuigen dat zij het beter zouden doen. Bovendien vreesden veel mensen dat verandering tot economische achteruitgang zou leiden.

Dat veranderde toen Viktor Babaryka het speelveld betrad. Hij had bekendheid gekregen als baas van de Belarussische tak van een Russische bank. Nadat zijn vrouw was overleden, durfde hij het aan de politieke arena te betreden, nam hij de risico's die daarbij horen. Van hem dachten mensen niet dat hij vastgeroest was. Bovendien wisten ze dat hij een enorme bestuurlijke ervaring meebracht, en had hij een concreet programma.

Babaryka was niet het enige nieuwe gezicht. Een andere nieuwkomer was vlogger Sergey Tichanovsky, die door het land trok om met gewone mensen te praten. Hij raakte er daarbij steeds meer van overtuigd dat er een einde moest komen aan de dictatuur, daarom wilde hij zelf een gooi doen naar het presidentschap. Tichanovsky noemde Loekasjenka onomwonden een kakkerlak – een heel ander type dan Babaryka, dus. Voormalig diplomaat Valeri Tsepkala, die het regime de rug toe had gekeerd, was op zijn beurt aantrekkelijk voor een ander deel van de bevolking.

Hun namen kwamen nooit op het stembiljet terecht. In plaats daarvan werden ze opgesloten. Alleen Tsepkala wist op tijd weg te komen naar het buitenland. Svetlana Tichanovskaja, de echtgenote van Tichanovsky, waagde een poging om zelf dan maar in zijn plaats aan de verkiezingen deel te nemen. De centrale kiescommissie zag in haar geen gevaar en liet haar toe. Achteraf een misrekening van jewelste, want Tichanovskaja trok de campagne in met twee duidelijke boodschappen: eerlijke verkiezingen en alle politieke gevangenen vrij.

En dat niet alleen, ze vormde eveneens een bondgenootschap met Veranika Tsepkala, de echtgenote van Valeri Tsepkala, en met Maria Kolesnikova, die campagnemanager was voor Babaryka. Hun politieke meningsverschillen waren niet interessant; ze gingen gezamenlijk de strijd aan met de uitwassen van de dictatuur.

Dat sloeg aan. Hun campagnebijeenkomsten werden door duizenden bezocht, waren drukker dan de meeste demonstraties in de alle jaren ervoor. Tichanovskaja maakte duidelijk dat ze geen ambitie had om president te worden. Ja, ze wilden gekozen worden, maar ze zou dat mandaat vervolgens alleen gebruiken om na hervormingen met eerlijke verkiezingen de weg vrij te maken voor een andere president.

Op verkiezingsdag gingen meer mensen dan ooit naar de stembus. Ze droegen witte bandjes om hun pols, zodat mensen buiten de stembureaus konden tellen hoeveel mensen op Tichanovskaja hadden gestemd. In de stembureaus waren onafhankelijke waarnemers

niet welkom. Officieel was dat vanwege corona, maar aan de staat gelieerde observanten mochten wel naar binnen. Corona was ook de smoes waarmee bijna alle buitenlandse journalisten werden geweerd. Toch kon het regime niet voorkomen dat er filmpjes rondgingen waarop te zien was hoe stembureaumedewerkers zich van volle stembussen ontdeden.

Uit alle onafhankelijke peilingen bleek dat de overgrote meerderheid voor Tichanovskaja had gekozen. De centrale verkiezingscommissie zag dat anders, die riep Loekasjenka met ruim tachtig procent van de stemmen tot winnaar uit.

En dat schoot in het verkeerde keelgat bij de kiezers. Veel mensen hadden voor het eerst de moeite genomen om te stemmen en hadden dus nog niet eerder meege maakt dat hun stem gestolen was. Nu wel, en dan ook nog zo schaamteloos en zonder twijfel. Mensen trokken met honderdduizenden tegelijk de straat op, zelfs mensen die nooit wat met politiek hadden uitstaan. Het was een revolutie zonder leiders. Mensen vernamen via de Telegram-app waar de demonstraties waren. Er was geen gezamenlijke strategie, geen vooropgezet plan. Het enige wat mensen massaal wilden laten zien was dat de maat vol was.

De militaire politie reageerde al even uitbundig. Stengranaten, wapenstokken, waterkanonnen, massa-arrestaties. Hoewel aanvankelijk niet op elk protest zo heftig werd gereageerd, nam het geweld geleidelijk toe. Niet alleen mensen die onderweg waren naar demonstraties werden van de stoep gesleurd en in busjes

gesmeten om naar de gevangenis te worden gebracht, willekeurige voorbijgangers ondergingen hetzelfde lot.

Al dat geweld had niet tot gevolg dat de geest ging liggen, integendeel. De woede tegen het regime werd alleen maar groter. Ook omaatjes die decennia hun stem op Loekasjenka hadden uitgebracht waren witheet: van onze zonen blijf je af! En: als je niet eens meer hoeft te demonstreren om gevangen en gemarteld te worden, wat weerhoudt je er dan nog van om wél te gaan demonstreren?

Dit is de context van het dagboek dat je nu in je handen houdt.

* * *

Sinds augustus 2020 is het alleen maar bergafwaarts gegaan in Belarus. Het land is verworden van een politiestaat tot een volledige militaire dictatuur. Op het moment van schrijven zijn er ruim duizend politieke gevangenen, en dat zijn alleen nog maar de officieel geregistreerden. Veel families schrikken ervoor terug hun naasten die stempel te geven omdat hen is wijsgemaakt dat politiek gevangenen dubbele straf zullen krijgen.

Er zijn doden te betreuren. Martelingen zijn de orde van de dag. Mensen krijgen een gevangenisstraf omdat ze wit-rood-witte sokken dragen, de kleuren van de oppositie-vlag, of omdat ze een drol-emoji hebben gepost onder een foto van een politieagent. De presidentskandidaten die geen kandidaat mochten zijn, zijn

inmiddels veroordeeld tot vijftien tot achttien jaar gevangenisstraf. Ook Julia's broer en zijn vrouw, die in dit dagboek een rol spelen, zitten achter tralies. Ze zijn veroordeeld tot anderhalf jaar strafkolonie.

Het drievrouwschap dat zo stralend de verkiezingen in ging, betaalt een prijs. Maria Kalesnikava werd door de politie naar Oekraïne gebracht, in de hoop dat ze nooit meer zou terugkeren. Maar op de grens verscheurde ze haar paspoort en sindsdien zit ze gevangen. Svetlana Tichanovskaja woont met haar kinderen in Litouwen, Valeri en Veranika Tsepkala zijn uitgeweken naar Letland.

Zij zijn niet de enigen. Duizenden mensen hebben het land inmiddels verlaten. De IT-sector, ooit een van de belangrijkste economische drijvers van het land, heeft daardoor een harde klap gekregen.

Nederlanders die jarenlang niet aan Belarus dachten, werden in 2021 meermaals met bizar voorpaginanieuws geconfronteerd. Een Ryanairtoestel dat plots aan de grond wordt gezet, of het importeren van duizenden immigranten, vooral uit Irak. Protesten zijn er intussen nauwelijks nog. Te gevaarlijk, te weinig kans op succes. Maar de woede tegen het regime is niet vertrokken.

* * *

Dan nog iets over de taal. Russisch is al sinds de Sovjet-tijd de dominante taal in het land, en hoewel het Belarussisch wel op school werd onderwezen, stond de taal tegelijkertijd in een kwaad daglicht. Het was de taal van

boeren en van de intellectuele oppositie, die er behoefte aan had te benadrukken dat Belarus meer was dan een voormalige Sovjetrepubliek, en een eigen geschiedenis en cultuur had.

De populariteit van de Belarussische taal zat de afgelopen tien jaar al in de lift, maar sinds augustus 2020 is de taal aan een enorme opmars bezig. Het Russisch wordt daarmee niet tot de marges verdreven. Het Russischtalige ‘peremen’, verandering, van Viktor Tsoj uit het einde van de Sovjettijd, kon uitgroeien tot het lijflied van deze revolutie.

Cimafiejeva schreef altijd al in het Belarussisch. Meestal wordt deze taal net als het Russisch in het cyrillisch geschreven, maar oorspronkelijk gebruikte de taal het Latijnse schrift. Daarom is in dit boek consequent de Latijnse spelling gebruikt. Omdat we bij andere talen met het Latijnse schrift de namen niet naar Nederlandse spelling omzetten, hebben we dat hier nu ook niet gedaan. Je kunt daarom namen aantreffen die anders zijn dan je gewend bent. Loekasjenka (die in Nederlandse media vaak met de Russisch-Engelse transcriptie gespeld wordt als Lukashenko) wordt dus Lukašenka en Svetlana Tichanovskaja wordt in dit boek geschreven als Sviatlana Cichanoŭskaja.

Het borduurwerk van Rufina Bazlova, dat het omslag van dit boek siert, past ook in deze tendens. In de Belarussische folklore wordt de persoonlijke geschiedenis met rood garen op wit doek geborduurd. Daar werden traditioneel allerlei symbolen voor gebruikt, die je alleen kon lezen als je ze kende. Bazlova, een in Praag